

IDENTITY OF GILGAMESH

Prof. Dr. Nazim HUSEYNLİ

Bakü Avrasya Üniversitesi

huseynli-n.956@rambler.ru

Abstract

The Epic of Gilgamesh is a fundamental literary-artistic and philosophical work that has played a key role in the development of Sumerian public opinions. The key factors that provide the durability of this work are the alternation of stories and the ideas that are based on logical-philosophical grounds. Due to these parameters, the work could survive many periods of time and generations till our day, and has been translated from original or translated versions to the dominant languages of the world. This process has both ontological and gnoseological bases.

The purpose of the article is to search the traces of Sumerian ideas in the Epic of Gilgamesh, so the settlement of the issue is viewed within narrow context. It is noted that, the opinions about the belonging of the Epic of Gilgamesh to the Babylonians, Assyrians and Hettians question the identity of the main figure of the epic. Therefore, key attention is paid to the history of the Sumerians that lived and created a civilization before the mentioned ethnic minorities who had settled in Mesopotamia. The epic and researches indicate that, the dynasties of the Sumerians ruled in different periods are mythical, while others are historical figures. Uruk ruler and character Gilgamesh is proved to have been not mythical, but historical character by facts, and in this regard the identity of Gilgamesh is viewed from historical and logical point of view.

The opinions of different scientists and researchers who have studied the history of the identity and history of Gilgamesh were comparatively analyzed, some questionable points were clarified and the points that prove the Sumerian origin of the epic were highlighted.

The author has approached the issue from historical and logical, genetic and functional point of view and analyzed their genesis to properly evaluate the status of previously existed Sumerian-Akkadian-Babylonian-Assyrian relations. The author has proved with different historical facts and logical analyses that the epic belongs to the Sumerians.

The article also clarifies the questionable opinions about whether Gilgamesh is a historical figure or which ethnic minority the epic belongs to, and proves them to be unreasonable factors.

The author also holds that the etymology of the name is one of the factors that affect the solution of the issue and analyzes disagreements in this respect. It is not questionable that the name of Gilgamesh has been used as “Gish”, “Gishgimmash” and “Gilgamesh” in the period of Babylonians, Hettians and Assyrians. While the name of Gilgamesh is translated into the mentioned languages

(Babylonian, Hett and Assyrian), their forms have naturally changed. But this does not mean that, Gilgamesh is the product of the creativity of the mentioned ethnic minorities. According to the article, the name of Gilgamesh and Garagamish are rightly connected.

Summarizing the opinions put forward by a number of authors after analyzing them comparatively, it is concluded that, Gilgamesh is a historical character. He has been a man with clear and analytical thinking and been able to summarize what he has seen and known, applied the cognitive results he reached only for the sake of progress of Uruk, if not considering some minor deficiencies in his actions, popularized as a ruler who loved and protected his nation. He has been known among the Uruk population as a messenger of justice.

Facts prove that, “Gilgamesh”, “Bilgames” or “Bilgames” are of Sumerian origin. Based on the etymology of Gilgamesh, it is related to synthesis of knowledge, ability and heroism, which means “intelligent”, “skillful” and “courageous” man.

Such facts as Sumerian root of Sumerian ruler Gilgamesh and his parents, as well as belonging of their language to the group of agglutinative languages prove that he was of Sumerian origin.

Key words: *Gilgamesh, epic, Sumerian, identity, ethnic minority, etymology, Akkadian, Babylonian, Hett, language*

GILQAMEŞİN KİMLİYİ MƏSƏLƏSİNƏ DAİR

Özet

“Gilqameş dastanı” Şumer ictimai fikrinin inkişafı tarixində mühüm rol oynanmış fundamental ədəbi-bədii və fəlsəfi əsərdir. Bu əsərdə süjetlərin bir-birini əvəzləməsi, ideyaların məntiqi-fəlsəfi əsasda qurulması onun dayanıqlılığını təmin edən başlıca amillərdəndir. Məhz bu parametrlər sayəsində əsər dövrdən-dövrə, nəsildən-nəslə keçərək bu günə çatmış, ya bir başa orijinaldan ya da tərcümə olunmuş variantlardan aparıcı dünya dillərinə çevrilmişdir. Bu proses isə həm ontoloji həm də qnesoloji əsasa malikdir.

Məqalədə qarşıya qoyulan məqsəd Şumerlərin “Gilqameş dastanı”nda Gilqameşin kimliyi məsələsinin axtarışından ibarət olduğuna görə məsələnin həllinə dair çərçivədə yanaşılmışdır.

Qeyd edilir ki, elmi gündəmdə “Gilqameş (Bilqames) dastanı”nın Babillərə, Assurlara, Hettlərə məxsusluğu haqqında fikirlərin mövcudluğu dastanın baş qəhrəmanının kimə məxsus olması məsələsini müzakirə obyektinə çevirir. Odur ki, bu istiqamətdə hərəkət edərkən İkiçayarasında tarixi baxımdan adları çəkilən etnoslardan öncə yaşamış və sivilizasiya yaratmış Şumerlərin tarixinə diqqət yetirilir. Dastan və aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Şumerlərin müxtəlif dövrlərdə mövcud olmuş hökmdar sülalələrinin bir qismi mifik, digərləri isə tarixi şəxsiyyətlərdir. Uruq hökmdarı və qəhrəmanı Gilqameş’in mifik yox, tarixi şəxsiyyət olduğu faktlarla əsaslandırılmış və bu baxımdan Gilqameş’in kimliyi məsələsinə tarixilik və məntiqilik prizmasından yanaşılmışdır.

Gilqameş’in kimliyi və onun haqqında dastanın tarixi məsələsi ilə bağlı müxtəlif Şumerşünas alim və tədqiqatçıların fikirləri müqayisəli təhlil edilmiş, bəzi şübhəli məsələlərə aydınlıq gətirilmiş, eposun Şumer mənşəli olduğunu təsdiqləyən məqamlar önə çəkilmişdir.

Müəllif qarşıya qoyulan məsələni həll etmək üçün onun qoyuluşuna tarixlik və məntiqilik, genetik və funksional prizmadan yanaşmış, öncədən mövcud olan Şumer-Akkad-Babil-Assur münasibətlərinin statusunu düzgün dəyərləndirmək üçün onların genezisini aydınlaşdırmışdır. Müxtəlif tarixi faktlarla və məntiq təhlillə dastanın epik poemanın Şumerlilərə məxsus olduğunu bir daha göstərmişdir.

Məqalədə həmçinin Gilqameş'in tarixi şəxsiyyət olması, habelə onun haqqındakı dastanın hansı etnosa məxsusluğu barədə irəli sürülən ziddiyyətli fikirlərə aydınlıq gətirilir və onların əsassız müddəalar olduğu sübuta yetirilir.

Müəllif adın etimologiyasının da Gilqameş'in kimliyi məsələsinin həllinə təsir edən amillərdən biri olduğunu göstərir və bununla bağlı mövcud fikir müxtəlifliklərini təhlil edir. Göstərilir ki, Babil, Hett və Assur tarixləri dönməndə Gilqameş'in adının "Giş", "Gişqimmaş", "Gilqameş" şəklində istifadə olunması heç bir şübhə doğura bilməz. Çünki Gilqameş adı göstərilən dillərə (Babil, Hett və Assur) transliterasiya olunarkən onların maddi örtüklərinin dəyişikliyə uğraması təbii bir prosesdir. Amma bu, Gilqameşin göstərilən etnosların yaradıcılıq məhsulu olmasına dəlalət etmir. Məqalədə Gilqameş adının Qaraqamış adı ilə əlaqələndirilməsinin daha doğru olması izah edilir.

Coxsaylı müəlliflərin irəli sürdükləri mülahizələr müqayisəli şəkildə araşdırdıqdan sonra söylənilən fikirləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlinir ki, Gilqameş tarixi şəxsiyyətdir. O, aydın və analitik təkəkkürlü insan olaraq, gördüklərini, bildiklərini ümumiləşdirmə qabiliyyətinə malik olmuş; əldə etdiyi idraki nəticələri birbaşa Uruqun çiçəklənməsi naminə tətbiq etmiş; əməllərində xırda nöqsanları nəzərə almasaq, xalqını sevən, onu qoruyan bir hökmdar kimi məşhurlaşmış; Uruq camaatı arasında ədalətin carçısı kimi təqdim olunmuşdur.

Faktlar sübut edir ki, "Gilqameş", "Bilqemes" və ya "Bilqames" adları Şumer mənşəlidir. Gilqameş adının etimologiyası bilik, bacarıq, cəsurluq və qəhrəmanlığın sintezi ilə əlaqədardır, "ağıllı", "bacarıqlı", "cəsur" insan deməkdir.

Gilqameşin Şumer hökmdarı, ata və anasının Şumer kökü, habelə onun dilinin aqlütinativ dillər qrupuna aidiyyəti faktı onun yalnız və yalnız Şumer olduğunu təsdiqləyir.

Açar sözlər: *Gilqameş, dastan, Şumer, kimlik, etnos, etimologiya, Akkad, Babil, Assur, Hett, dil*

Giriş

"Gilqameş dastanı"nın tarixi əhəmiyyəti filosoflar, tarixçilər, linqvistlər, filoloqlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Demək olar ki, bu dastan ya bir başa orijinaldan, ya da tərcümə olunmuş variantlardan aparıcı dünya dillərinə çevrilmişdir. Bu proses həm ontoloji, həm də qnesoloji əsasa malikdir.

Corc Smitin Britaniyadakı Tövrat Cəmiyyətinin toplantısındakı sensasiyalı çıxışından sonra bu dastana maraq daha da artmağa başladı. Dastanda qoyulmuş ideyaların izləri müqəddəs kitablarda - "Avesta", "Tövrat" və "Quran"da, Homerin "Odesseyə" və "İlliada" əsərlərində, həmçinin demək olar ki, bütün xalqların miflərində, əfsanələrində, epik poemalarında aşkarlanmağa başladı.

Qeyd olunanlarla yanaşı, “Gilqameş (Bilqames) dastanı”nın Babillərə, Assurlara, Hettlərə məxsusluğu haqqında fikirlər elmi gündəmdə özünə yer tapmağa başladı. Hələ də belə hallar elmi axtarışların mövzusu olaraq qalmaqdadır. Bütün bunlar dastanın baş qəhrəmanının kimə məxsus olması məsələsini müzakirə obyektinə çevirir. Gilqameş mənşəcə Akkad, Babil, Assur, Hett, yoxsa Şumerdirmi? Qoyulan bu məsələnin həlli bizi də düşündürməyə vadar etdi. Bu istiqamətdə hərəkət edərkən İkiçayarasında tarixi baxımdan adları çəkilən etnoslardan öncə yaşamış və sivilizasiya yaratmış Şumerlərin tarixinə diqqət yetirməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

Gilqameşin kimliyi məsələsi

Tarixi araşdırmalardan məlumdur ki, Şumerlərin müxtəlif dövrlərdə hökmdar sülalələri mövcud olmuşdur. Hər bir sülalənin özünə məxsus hökmdarlar siyahısı elmə məlumdur. Hökmdarların bir qismi mifik, digərləri isə tarixi şəxsiyyətlərdir.

Şumerlərin I Kiş sülaləsi dövrü adlandırılan I Erkən sülalə dövrü b. e. ə. 2750-2615-ci illəri əhatə edir. Kiş şəhər dövlətində doqquz tarixi hökmdaradək dəqiq sayı elmə məlum olmayan mifik hökmdarlar olmuşdur. 135 illik hökmdarlıqdan sonra I Kiş sülaləsi süquta uğramış, hakimiyyət Uruq şəhərinə keçmişdir. Alimlər bunu II Erkən sülalə - I Uruq sülaləsi adlandırırlar, hakimiyyət dövrü b. e. ə. 2615-2500-ci illəri əhatə etmişdir. 12 hökmdarın idarə etdiyi səltənətdə günəş tanrısı Utunun oğlu Meskianqaşer sülalənin ilk hökmdarı olmuşdur. Daha sonra hakimiyyət Enmerkara, sonra Luqalbandaya keçmişdir. Gilqameş bu siyahıda beşinci olmuşdur (Бикерман, 1975: 176-181,28, 17-19; Бертман, 2007: 73-75). Dastan və aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Gilqameş mifik yox, tarixi şəxsiyyətdir, Uruqun hökmdarı və qəhrəmanıdır. Bu baxımdan Gilqameşin kimliyi məsələsinə tarixilik və məntiqilik prizmasından yanaşaq.

S. Bertman, E. Bikerman və S. Lloyd və başqalarının bu qəbildən olan fikirləri ilə qismən razılaşmaq mümkündür. Onlar İkiçayarasında, xüsusi halda onun cənub hissəsində aparılmış arxeoloji qazıntıların nəticələri əsasında xronoloji cədvəllər tərtib etmişlər. Lakin həmin cədvəllərdə göstərilən məlumatlarda informatiklik baxımından bir sıra nöqsanlar nəzərə çarpır. Birincisi, Şumer şəhər-dövlətlərini həmişə tarixən mövcud olmuş hökmdarlar idarə etmişdir. Bu baxımdan hökmdarlar siyahısında “mifik hökmdar” adlarının yer alması qənaətbəxş deyildir. Çünki “mifik qəhrəman”, “mifik hökmdar” insan düşüncəsinin yaratdığı abstraktlaşma və ideallaşdırma proseslərinin yekunu olan abstraksiyalardır. Təbii ki, bu cür abstraksiyalar idarə etmə və biliyin inkişafı prosesində mühüm ontoloji və qnoseoloji rol oynayır. İkincisi, Şumer hökmdarlıq sülaləsini “Erkən sülaləyə qədərki dövr” adı altında vermək Şumer həqiqətlərini nə dərəcədə dolğun əks etdirə bilər? “Erkən sülalə” ifadəsi sülalənin bir-birini əvəzləməsi prosesində ilkin çıxış nöqtəsini göstərir. Bu hal hər hansı etnosun yaratdığı sülalələr zəncirində özünü doğrultsada da, başqa etnosların yaratdığı sülalələrin birinin digərini əvəzləməsində yanlışlığa gətirib çıxarır. Bu baxımdan sülalənin əvəzlənməsi prosesinə

nəzər salsaq görürük ki, Şumerdən sonra Akkad, Babil və s. sülalələr şəbəkəsi yaranır. Ona görə də adları çəkilən müəlliflərin göstərdikləri “Erkən sülaləyə qədərki dövr” ifadəsindəki fikrin məzmunu reallığı tam əks etdirmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Şumer hökmdarlıq sülalələri tarixi prosesi dolğun və sistemli əhatə etmişdir. Şumer sülalələrini “I Kiş – Şumer sülaləsi”, “II Kiş – Şumer sülaləsi”, “I Uruq – Şumer sülaləsi”, “I Laqaş – Şumer sülaləsi”, “I Ur – Şumer sülaləsi” və s. adlandırsaq Şumer tarixi faktı ilə Şumer tarixi həqiqəti arasında əlaqəni düzgün qurmuş olarıq. Ancaq “Erkən sülaləyə qədərki dövr” ifadəsini işlətməklə sivilizasiyanın beşiyi olan Şumeri və onun yaradıcılarını sonradan Şumer sivilizasiyasını mənimsəyən Akkadlardan, habelə, Babillərdən, Assurlardan, Hettlərdən və digərlərindən asılı vəziyyətə salmış oluruq. Bu işə öz növbəsində tarixi haqsızlığın ortaya çıxmasına rəvac verir.

Gilqameşin kimliyi məsələsinə toxunan S. Bertman yazırdı ki, Gilqameş I Uruq sülaləsi dövrünün IV hökmdarı Luqalbandanın və çobanların himayədarı Ninsunun (b. e. ə. XXVIII əsrin II yarısı) oğlu idi. O, atasından sonra Uruq sülaləsinə hökmdarlıq etmiş, son dərəcə ağıllı bir insan olmuşdur (Бертман, 2007: 109, 146).

Gilqameşin kimliyi və onun haqqında dastanın tarixi məsələsi elmi dairələrdə həmişə müzakirə obyektinə çevrilmişdir. N. S. Kramer “Tarix Şumerdən başlanır” adlı fundamental və orijinal əsərində belə bir müddia irəli sürür: “Əgər dastanın qədim babil variantını sonrakı assur variantı ilə müqayisə etsək, onda belə bir nəticəyə gəlmiş oluruq ki, bu, b. e. ə. II minilliyin birinci yarısında kifayət gədən yayılmış eposun variantı ilə tamamilə oxşardır” (Kramer, 2001: 191-192). Müəllifin həmin fikri dastanın birbaşa babillərə məxsusluğunu və eyni adlı eposun assur variantının da babil kökənliliyini göstərir. Qeyd edək ki, Şumerşunaslığın formalaşmasında əvəzsiz xidməti olan alimin irəli sürdüyü fikrin əsasında şübhəli məqamların olduğunu xəbər verir. Buna baxmayaraq, Şumer sivilizasiyasının öyrənilməsi istiqamətində onun apardığı araşdırmalar fasiləsiz davam etmişdir. Kramerin “dastanın tufan haqqında əfsanələrdə baş rolda Şumer tanrılarının çıxış etməsi” faktı ilə “dastanın iki baş qəhrəmanı-Gilqameş və Enkidu-hər şeydən əvvəl Şumerdirlər” (Kramer, 1991: 192) fikrini irəli sürməsi birbaşa eposun Şumer mənşəli olduğunu təsdiqləyir.

Bütün bunlarla yanaşı N. S. Kramer adı çəkilən məşhur əsərində “Gilqameş dastanı”nın Şumerə məxsusluğu məsələsini həll etmək üçün aşağıdakı sualları irəli sürür. Bunlardan birincisi belədir: Babillərin “Gilqameş dastanı”nın Şumer orijinalının bütöv variantı mövcudturmu? Başqa sözlə, elə bir Şumer mətninin tapılmasını gözləmək olarmı ki, forma və məzmunundakı müxtəlifliyə baxmayaraq, sonrakı babil eposu üçün orijinal sayılsın? (Kramer, 2001: 193). İkincisi: “Bizim sərəncamımızda olan materiallardan belə nəticə çıxarmaq olmazmı ki, bütövlükdə babil eposunun Şumer orijinalı mövcüddür. Əgər onun ayrı-ayrı epizodları Şumer mənbələrinə gedib çıxırsa, biz tam

dəqiqliklə onları ayıra bilərikmi?” Üçüncüsü: “Bu və ya digər epizodlar üzrə əldə olmayan yazılı mətnlərə görə eposun semit mənşəli olduğunu və yaxud qədim Şumer əsasına söykəndiyini söyləyə bilərikmi?” (Kramer, 1991: 193). Qarşıya qoyulan məsələni həll etmək üçün onun qoyuluşuna tarixlik və məntiqilik, genetik və funksional prizmadan yanaşmalıyıq. Odur ki, Şumer-Babil-Assur münasibətlərinin statusunu düzgün dəyərləndirmək üçün onların genezisini aydınlaşdırmalıyıq. İkiçayarasına semit mənşəli tayfaların ilk köçünün b. e. ə. II minilliyin birinci yarısına təsadüf etdiyini, amma qeyri-semit mənşəli Şumerlərin adı çəkilən ərazinin cənub hissəsində b. e. ə. IV minilliyin ikinci yarısından başlayaraq sivilizasiya formalaşdırdığı faktını müqayisə etsək, tam cılpaqlığı ilə görərik ki, Şumerlər Babil və Assurlardan çox-çox öncə mədəniyyət nümunələri yaratmış, elmin ayrı-ayrı sahələri üzrə əsaslı ideyalar ortaya qoymuş, o cümlədən epik poemalar və dastanlar yaratmışlar.

Elmi biliyin tarixi inkişafına ekskurs etsək, hər bir sonrakı ideyanın əvvəlkinin bazası əsasında formalaşdığını, inkişaf etdiyini və ontoloji əsaslı olduğunu görərik. Bu baxımdan “Gilqameş Dastanı”ndakı tufan haqqında ideyanın genezisini araşdıraq. Arxeologiyanın verdiyi informasiyalara görə, tufana gədər Şumerlərin beş qədim şəhərlərindən biri olan Şuruppak tufana məruz qalmışdır. Epik poemada təsvir olunduğu kimi, insanlığı və bütövlükdə canlıları xilas etmək üçün həmin şəhərdə gəmi düzəldirmişdir. Onun müəllifi isə adı çəkilən şəhərin hökəmdarının oğlu əslən Şumer mənşəli Zaisidur idi. Sonralar həmin ad dastanın Akkad variantında Utanapiştim, Babil versiyasında və “Tövrat”da Noya, “Quran”da isə Nuh kimi verilmişdir.

Deməli, Tufan hadisəsi Şumerlərin dönəmində olmuşdur. Ancaq bu fakt Akkadlar, Babillər, qədim Yəhudilər, qədim Yunanlılar və Ərəblərin yaşadıkları ərazilərdə, habelə adları çəkilən epik poemaların və müqəddəs kitabların yazıldığı dövrdə tufan, subasma və daşğın kimi kəskin təbiət hadisələrinin baş verdiyinə dəlalət etmir. Bu isə həmin poemaların, müqəddəs kitabların ontoloji əsasının Şumer kökənli olduğunun göstəricisidir. Bununla yanaşı, N. S. Kramerin qeyd etdiyi kimi, epik poemada tufanı yaradan və onun qarşısını almağa cəhd edən tanrıların və tanrıçıların hamısının Şumer panteonlar sisteminin üzvləri, həmçinin dastanın baş qəhramanları Gilqameş və Enkidunun da Şumer əsilli olduqları təsdiqlənmişdir. Bu tarixi faktlar və məntiq dastanın epik poemanın Şumerlilərə məxsus olduğuna gətirib çıxarır.

1911-1935-ci illərdə Radau, Tsimmer, Pyobel, Lenqdon, Kyera, de Jeluyak və digər görkəmli assiroloqlar “Gilqameş dastanı”nın Şumerdə meydana gəlməsi faktını təstiq edən fikirlər irəli sürmüşlər. Artıq demək olar ki, dastanın Şumer orijinalı bütövlükdə tədqiqatçıların sərəncamındadır.

Göstərilən prizmadan yanaşdıqda I Uruq-Şumer sülaləsinin hökəmdarlar siyahısında ən layiqli yerlərdən birini tutan Gilqameşin özündən əvvəlki hökəmdarların genetik qohumu olduğunu görürük. Həmin fakt Yaxın Şərqdə, o cümlədən İkiçayarasında araşdırma aparən tədqiqatçıların nəzərindən qaçmamışdır. Bu baxımdan V. K. Afanasyevanın fikri maraqlıdır: “Gilqameş kimdir? Gilqameş Uruq

şəhərinin hökmdarı Luqalbandanın, Luqalbanda hökmdar Enmerkarın, Enmerkar hökmdar Meskianqaşerin, Meskianqaşer isə Günəş tanrısı – qəhrəman Utunun oğludur. Deməli, Uruqda hökmranlıq etmiş və yüz iyirmi altı il ömür sürmüş Gilqameş Günəş tanrısının nəslindən olmaqla, onun birbaşa qohumu idi (Афанасьева, 2006: 277).

Görkəmli Şumeroloq alim Muazzez İlmiye Çığ qeyd etdiyimiz tarixi faktı təsdiqləyərək yazırdı: “Dastana görə, Uruq şəhərinin hökmdarı olan Gilqameş son dərəcə ağıllı, bilikli, çox gəzmış, görmüş, şan-şöhrət düşkünü olmuşdur. Atası özündən əvvəl hökmdar olan, sonralar tanrılaşdırılan Luqalbanda və tanrıça Ninsunun oğludur. . . Onun b. e. ə. 2700-cü illərdə yaşadığı təxmin edilir. Hökmdarlar siyahısına görə 126 il yaşamışdır” (Muazzez, 2008: 79).

Gilqameşin I Uruq sülaləsi hökmdarı, sonralar tanrılaşdırılmış Luqalbandanın və tanrıça Ninsunun oğlu olması faktı N. S. Qumilyov, İ. M. Dyakonov, D. Q. Reder, E. Bikkerman, S. Lloyd, İ. Ülger, A. Narçın və bir çox başqa tədqiqatçılar tərəfindən də təsdiq edilmişdir (Гумилёв, 1919; Дьяконов, Михайл-Дьяконов, Игорь: 1985; Редер, 1965; Бикерман, 1975; Редер, 1965; İbrahim, 2002; Narçın, 2007). Adları çəkilən müəlliflərin əsərlərindən görüldüyü kimi, Gilqameş Şumerlərin Uruq şəhərinə hökmdarlıq etmiş və mənşə etibarilə Şumer olmuşdur. Belə ki, onun ata və anası əslən Şumer idi. Onu da qeyd edək ki, Şumerlər akkad, babil, assur, hett və başqalarından fərqli olaraq qeyri-Semit tayfalarına mənsub olmuş, dilləri isə adı çəkilən etnosların dilindən əsaslı şəkildə fərqlənmişdir. Çünki semitlərin dili flektiv dil qrupuna aid olduğu halda, Şumerlərin dili türk etnoslarının da daxil olduğu aqqlütinativ dillər qrupuna aiddir.

Deyilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlirik ki, Gilqameşin Şumer hökmdarı, ata və anasının Şumer kökü, habelə onun dilinin aqqlütinativ dillər qrupuna aidiyyəti faktı onun yalnız və yalnız Şumer olduğunu təsdiqləyir.

Gilqameş tarixi şəxsiyyətdir

Gilqameşin tarixi şəxsiyyət olması, habelə onun haqqındakı dastanın hansı etnosa məxsusluğu barədə ziddiyyətli fikirlər ya bilərəkdən, ya da məlumatsızlıqdan tarixi ədəbiyyatda davam etməkdədir. Çox qəribdər ki, araşdırıcıların əksəriyyəti, demək olar ki, Şumerlərin qeyri-semit tayfaları olduqlarını birmənalı qəbul etdikləri halda, birdən-birə Şumerlərin igid oğlu Gilqameşin dolay yolla Akkادلara, Babil, Assur və s. aid olması haqqında əsassız müddəalar irəli sürürlər.

Rumin yazıçısı və dini ideyaların tarixi inkişafının araşdırıcısı Mirça Eliade “İnanclar və dini ideyalar tarixi” əsərində bir sıra ziddiyyətli fikirlər irəli sürmüşdür. O, adı çəkilən əsərində göstərmişdir ki, “Gilqameş haqqında dastan” - bu, əlbəttə ki, Babil əsərlərindən ən dəyərlisi və çox yayılanıdır” (Элиаде, 2008: 99) və “Gilqameş haqqında dastan” semit dahilərinin məhsuludur” (Элиаде, 2008: 100). M. Eliadanın irəli sürdüyü bu fikirlərlə “Onun (dastanın-N. H.) qəhrəmanı, Uruqun hökmdarı

Gilqameş, arxaik dövrlərdə məşhurlaşmışdır. Əfsanəvi həyatından bir sıra epizodların Şumer versiyaları tapılmışdır” (Элиаде, 2008: 99), “Ninsunun oğlu olması” (Элиаде, 2008: 100) və “Huvavaya qarşı vuruşması” (Элиаде, 2008: 100) kimi söyləmləri bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir. Bu mülahizələrdən aydın olur ki, müəllif Gilqameşin və onun haqqında dastanın, həmçinin orada istifadə olunan adların da Şumerlərə məxsus olduğunu dolayı yol ilə qəbul etdiyi halda, heç bir tarixi – məntiqi əsasa söykənməyən yanlış müddəasını, yəni dastanın babil “dahi”lərinin məhsulu olması fikrini irəli sürür. Hesab edirik ki, bu və buna oxşar fikirlər Şumer tarixi həqiqətlərinə qarşı yönəldilmiş ən qatı tarixi ədalətsizlikdir.

Buna oxşar fikirlərə digər müəlliflərin də əsərlərində rast gəlmək mümkündür. Qədim mifologiyanın araşdırıcısı S. Q. Huk “Yaxın Şərqi mifologiyası” əsərinin “Gilqameş haqqında mif” bölümündə yazır: “Akkad mifologiyasının mühüm personajlarından biri Gilqameşdir. Həmçinin o, Şumer mifologiyasında da iştirak edir; N. Kramerin tərcüməsində “Qədim Yaxın Şərq mətnləri”nə daxil edilmiş üç Şumer mətnində Gilqameşlə bağlı epizodlar vardır. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Gilqameş Uruq şəhərini idarə edən Şumer sülaləsinin beşinci hökmdarıdır. “Qədim Yaxın Şərq mətnləri”ndə həmin mətnlərdən birincisi “Gilqameş və Aqqa” adlanır. Burada hakimiyyət uğrunda erkən Şumer şəhər-dövlətlərinin mübarizəsi əks olunmuşdur” (Хук, 1991: 28). S. Q. Hukun söylədiyi həmin fikirlər M. Eliadanın irəli sürdüyü “müddəa”lardan o qədər də fərqlənmir. Onların hər ikisinin yanaşma tərzində genetik oxşarlıq-tarixi həqiqətləri təhrif etmək özünü biruzə verir. S. Q. Huk Gilqameşi və onun haqqındakı dastanın akkadlara aidiyyətini qəbul etməklə yanaşı, həmin əsərdə Uruq hökmdarı Gilqameşin akkادلardan daha qədim dövrdə fəaliyyət göstərdiyini qeyd edir və beləliklə, onun Şumerliliyini təsdiq etmiş olur.

“Gilqameş dastanı”nın və onun qəhrəmanının kimliyi haqqında məsələyə zaman oxunun müxtəlif dövrlərində həm subyektiv, həm də obyektiv yanaşmalar olmuşdur. Şumer sivilizasiyasını hərtərəfli, tarixilik və məntiqilik prizmasından araşdıran N. Kramer “Tarix Şumerdən başlanır” ifadəsini kitabına başlıq seçməklə bir daha təsdiq edir ki, Şumerlər akkadlara, habelə onlardan törəmiş babillərə və assurlara nəzərən öncə yaşamalarına baxmayaraq, təfəkkür tərzinə görə xələflərindən qat-qat yüksəkdə durmuşlar. Maddi və mənəvi sahələrdə əldə olunmuş sivilizasiya nümunələrinin ilk rüşeymlərinin Şumerlərə məxsus olması faktının özü bir daha göstərir ki, yaradıcı və qeyri-yaradıcı arasında fərqləri duymaq vaxtı artıq gəlib çatmışdır.

Hər bir etnosun genetik inkişafında onların formalaşdırdıqları etnodünyagörüş və etnolinqvistika, onların nisbəti həmişə önəmli rol oynamışdır. Məhz onların sayəsində etnosların genetik kodları və bu kodlarla daşınan informasiyalar həmin etnosların tarixi inkişaf sürətini və mövcudluq dərəcəsini müəyyənləşdirir. Bunun kökündə isə obyektiv gerçəklik - fikir-dil vahidlərinin semantik üçbucağı durur. Çünki gerçəklik hadisələri fikir formalarında inikas olunur və dil vahidləri vasitəsilə idrak-kommunikasiya prosesinə daxil edilir. Bu baxımdan Şumer-akkad münasibətlərinə

yanaşsaq, görürük ki, akkadlar tərəfindən bəşəriyyətin istifadəsinə təqdim olunan sivilizasiyanın maddi və mənəvi aspektlərinin qiymətləndirilməsində nə qədər yalan və yanılmalar vardır.

Bunun təsdiqini qədim dövr etnoslarının yazı tarixini, dilini öyrənən alimlərin əsərlərində tapmış olarıq. İ. Gelb, İ. M. Dyakonov, İ. T. Kanyeva və digərlərinin əsərlərində Şumer dilinin tarixi inkişafındakı dövrlər belə təsnifləşdirilmişdir: arxaik (b. e. ə. 3000-2750-ci illər), əski Şumer (b. e. ə. 2750-2315-ci illər), keçid Şumer (b. e. ə. 2315-2200-ci illər), yeni Şumer (b. e. ə. 2136-2104-cü illər; b. e. ə. 2100-2000-ci illər), axırıncı Şumer (b. e. ə. 2017-1749-cu illər) və Şumerdən sonrakı dövr (b. e. ə. 1749-b. e. ə. I. əsr) (Канева, 2006: 13-15; Дьяконов, 1967: 44-46).

Şumer dilinin tarixi inkişafının son mərhələsində belə, Şumer dili əsas dil kimi mövcud olmuş, I Babil sülaləsi dövründə bu dildən məktəb, dəftərxana və məbədlərdə əsas dövlət dili kimi istifadə edilmişdir. Şumerlərlə bağlı aparılan tədqiqat işlərində birmənalı qeyd olunur ki, Şumerlər və akkadlar dillərinə, yaradıcılıq qabiliyyətlərinə, adət-ənənələrinə və s. əlamətlərinə görə bir-birindən müqayisə edilməz dərəcədə fərqlənmişlər. Hətta Akkadlar Şumerləri maddi və mənəvi cəhətdən işğal etdikdən sonra belə, Şumer dilini dövlət dili kimi saxlamış, sonralar isə ayrı-ayrı sahələr üzrə Şumer-akkad sözlükləri, məlumat kitabçaları yaratmaqla öz dillərini formalaşdırmışlar. Gilqameşin kimliyi məsələsinə bu mövqedən yanaşsaq görürük ki, o, əski Şumer dili (b. e. ə. 2750-2315-ci illər) dönəmində yaşamış və fəaliyyət göstərmişdir. Deməli, Gilqameşin hakimiyyəti illərində Laqaş, Nippur, Ur, Adab, o cümlədən, Uruqda təsərrüfat, hüquq, təhsil, tikinti sənədləri də Şumer dilində hazırlanmış, epik poemalar - “Gilqameş dastanı” və Gilqameşlə bağlı digər epik poemaların orijinalı Şumer dilində yazılmışdır. Deməli, Gilqameş və onun dastanı haqqında yayılmış fikir burulğanında başqa mülahizələrə yer qalır.

S. Bertman yazır: “Ola bilsin ki, o, (Gilqameş-N. H.), həqiqətən də mövcud olmuşdur. Şumer hökmdarları siyahısında Gilqameş Böyük Tufandan sonra Uruqu idarə edən əfsanəvi beşinci hökmdar hesab edilmişdir. Gilqameş Şumerçə “Bilqameş”dir (Бертман, 2007: 176,181. “İkiçayarası” kitabının müəllifinin Gilqameşin tarixi şəxsiyyət olması faktına şübhə ilə yanaşması təəssüf doğurur. İkincisi, o da bizə məlumdur ki, Gilqameş Uruqdakı şücaətlərinə görə əfsanəvi qəhrəmana çevrilmişdir.

S. N. Kramer yazırdı: “Gilqameş və qəhrəmanlıqlarını mədh edən şerlər təkçə Şumerçə deyil, Qərbi Asiyada danışılan digər önəmli dillərin çoxunda da yüzillər boyunca təkrar-təkrar yazılmışdır” (Kramer, 2002: 68). Hesab edirik ki, görkəmli Şumerşünas alimin söylədiyi bu fikir Şumer tarixi həqiqətlərinin yayılma düsturunu vermişdir.

Ayrı ayrı tədqiqatçıların söylədikləri oxşar fikirlərin sırasını kifayət qədər artırma bilərik. Zənnimizcə, buna ehtiyac yoxdur. Bununla yanaşı, çoxsaylı müəlliflərin irəli sürdükləri mülahizələri müqayisəli şəkildə araşdırdıqdan sonra söylənilən fikirləri ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələrə

gəlmək mümkündür: Gilqameş tarixi şəxsiyyətdir. O, məntiqi düşüncə ilə baş verənləri ümumiləşdirmə qabiliyyətinə malik olmuş; əldə etdiyi idrakı nəticələri təcrübi olaraq birbaşa Uruqun çiçəklənməsi naminə tətbiq etmiş; xalqını dəyərləndirən, onu qoruyan ədalətli bir hökmdar kimi məşhurlaşmışdır. Yəqin ki, sadalanan əlamətlər Gilqameş adının məzmununda da öz əksini tapmışdır. Ona görə də qəhrəmanın adının etimologiyasına öz münisibətimizi bildirməliyik.

Gilqameş adının etimologiyası

Gilqameşin kimliyi məsələsinin həllinə təsir edən amillərdən biri də həmin adın etimologiyası ilə bağlıdır. Hər bir ad predmet qiyməti və mənası ilə birgə etnosun genetik koduna daxil edilir və nə-sildən-nəslə informasiya ötürücüsünə çevrilir. Ad bir dildən başqa dilə transliterasiya edilərkən maddi örtükləri dəyişikliklərə məruz qalsa da, məzmun və mənə çalarlarına görə dəyişikliyə uğramır. Adların genetik inkişafı prosesində onların etimoloji mənaları etnosun tarixi yaddaşını formalaşdırdığına görə, o həmişə ilkin variantda saxlanılmalıdır. Çox təəssüf ki, adların inkişafında onların məzmununa yeni-yeni əlamətlər əlavə olunmaqla və yaxud başqa adları kombinasiya etməklə, fərqli mənalar sırası yaradılır. Bu isə, öz növbəsində tarixi yaddaşı bərpa edərkən ciddi maneələr törədir. Məsələn, “Gilqameş dastanı”nda Ziusudra adı Akkadlar tərəfindən Utanapişti kimi verilmişdir. Burada birinci adın maddi örtüyü dəyişdirilmiş, məzmunu isə saxlanılmışdır.

Bu prizmadan Gilqameş adının statusu və genezisinə yanaşsaq görərik ki, onun taleyi də o qədər uğurlu olmamışdır. “Gilqameş” adının etimologiyası ilə bağlı fikir müxtəlifliyi hələ də mövcuddur və davam etməkdədir. “Gilqameş dastanı”nı Akkad dilindən rus dilinə çevirən görkəmli Şumerşünas alim İ. M. Dyakonovun fikirlərinə diqqət yetirək: “B. e. ə. XXVII əsrdə Şumer tanrılarının adlarının içərisində Gilqameş adının ”Bilqemes” və ya “Bilqames” şəklində istifadə edildiyinə rast gəlinir. B. e. ə. XXI əsrdə III Ur sülaləsində Şulginin hökmranlığı dövründə o, tez-tez teofor (Tanrı adlarının daxil olduğu) məxsusi adlarının tərkib hissəsinə çevrilir. Qəhrəman olaraq Gilqameş adı Babil, Hett və Assur tarixləri dövrlərində “Giş,” “Gişqimmaş,” “Gilqameş” kimi məşhur olmuşdur. Görünür ki, bu ad ilə qəhrəmanın surəti b. e. ə. IV minilliyin sonu-III minilliyin əvvəlləri elam və Şumer möhürlərində əksini tapmış yaribuğa - yarınsan obrazında qəhrəman vəhşilərlə döyüşən pəhləvan obrazı ilə əlaqələndirilmişdir. Sonrakı dövrlərdə Gilqameş insanları iblislərdən qoruyan, yeraltı dünyanın ədalətli hakimi, xeyixah himayədarı hesab olunurdu. Onun təsviri yaşayış yerlərinin girəcəyində şəx qüvvələrdən qorunmaq üçün vurulardı” (Дьяконов, Михайл-Дьяконов, Ёгорь,1985: 108).

Alimin irəli sürdüyü müddəalarla qismən razılaşmaq olar. Bununla yanaşı, tarixi faktlara söykənməyən yanlışlıqlarla razılaşmaq qeyri-mümkündür. Belə ki, onun “b. e. ə. XXVII əsrdən başlayaraq – b. e. ə. XXI əsrə qədər Gilqameş adının Şumer tanrı adları içərisində “Bilqemes” və ya “Bilqames” şəklində işlədilməsinə rast gəlinir” və “Babil, Hett və Assur tarixinin bütün dövrlərində

Gilqameş adının “Giş”, “Gişqimmaş”, “Gilqameş” kimi tanınması” kimi fikirləri bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir: Əvvəla, I Uruq sülaləsindən III Ur sülaləsinə qədər olan dövr, demək olar ki, Şumerin çiçəklənmə dövrüdür. III Ur sülaləsi (b. e. ə. 2112-1997-ci illər) tarixə Şumer və akkadların hökmdarlıq sülaləsi kimi daxil olmuşdur. Bu fakta istinadən deyə bilərik ki, “Gilqameş”, “Bilqemes” və ya “Bilqames” adları Şumer mənşəlidir.

Türkoloq alim Ali Narçın “A-dan Z-yə Şumer” əsərində yazır: “Gilqameş: (Erkən Şumer dilində qarşılığı isə “Bilqamiş” olaraq yazıldığı görülür). . . Suriya sərhədlərində “Qaraqamış” adı ilə də tanınır. Şumer dilində “hər şeyi görmüş olan” anlamında işlənmişdir. . . ” (Narçın, 2007: 162). Söylənən bu fikirdə “Gilqameş” və “Bilqamiş” adlarının hər ikisinin Şumerlərə məxsusluğu dolayısı yolla təsdiqini tapır. Bununla yanaşı, hesab edirik ki, Gilqameş adının Qaraqamış adı ilə əlaqələndirilməsi daha doğrudur. Çünki Şumerlər özlərini “qarabaş” adlandırmışlar. “Qara” sözü istər Şumer, istərsə də türk dilində “hər şeyi bilən”, “hər şeyi görən”, “hər şeyi dərk edən” və s. qnoseoloji anlamda, ontoloji baxımından isə, “böyük”, “nəhəng”, “ucaboy”. “qorxmaz” mənasında işlədilmişdir. Odur ki, bu anlamda istifadə olunan adlar Şumer sivilizasiyası ilə bağlı olan xarakterik xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir. Dastanda Gilqameş hər şeyi bilən, hər şeydən xəbəri olan, qorxmaz, qoçaq və müdrik bir insan kimi təsvir olunur.

Nəticə

Ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlirik ki, Gilqameş tarixi şəxsiyyətdir. O, aydın və analitik təfəkkürlü insan olaraq, gördüklərini, bildiklərini ümumiləşdirmə qabiliyyətinə malik olmuş; əldə etdiyi idraki nəticələri birbaşa Uruqun çiçəklənməsi naminə tətbiq etmiş; əməllərində xırda nöqsanları nəzərə almasaq, xalqını sevən, onu qoruyan bir hökmdar kimi məşhurlaşmış; Uruq camaatı arasında ədalətin carçısı kimi təqdim olunmuşdur.

Gilqameş adının etimologiyası bilik, bacarıq, cəsurluq və qəhrəmanlığın sintezi ilə əlaqədardır, “ağıllı”, “bacarıqlı”, “cəsur” insan deməkdir.

Gilqameşin Şumer hökmdarı, ata və anasının Şumer kökü, habelə onun dilinin aqqlütinativ dillər qrupuna aidiyyəti faktı onun yalnız və yalnız Şumer olduğunu təsdiqləyir.

Ədəbiyyat

İbrahim, Ülger. (2002) Gilgameş. Işığın kaynağı doğu – Kayhan Matbaası.

Kramer, Samuel. (2001). Şümer mitolojisi. İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Kramer, Samuel. (2002). Sümerler-Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri. İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Çığ, Muazzez İlmiye (2008). “Gilgameş”: Tarihte ilk Kral Kahraman. İstanbul: Kaynak Basım.

Narçın, Ali (2007). A-dan Z-ye Şümer. İstanbul: Ozan Yayıncılık Ltd.

- Афанасьева, Вероника (2006). Мифы Двуречья//Мифы народов мира. Москва: Астрель
- Бертман, Стивен (2007). Месопатамия: энциклопедический справочник. Москва: Вече
- Бикерман, Элиас (1975). Хронология древнего мира: Ближний восток и античность. Москва: Наука
- Гумилёв, Николай (1919) Гильгамеш. Сб. П. : Наука
- Дьяконов, Игорь (1967) Языки древней передней Азии. Москва
- Дьяконов, Михайл- Дьяконов, Игорь (1985). Избранное переводы. Москва
- Канева, Ирина (2006). Шумерский язык. 2-е изд. СПб.:Петербургское Востоковедение
- Крамер, Сэмюэл (1991). История начинается в Шумере. Москва: Наука
- Ллойд, Сетон (1972). Реки-близнецы. Москва: Наука
- Редер, Дмитрий (1965). Мифы и легенды древнего двуречья. Москва: Мысль
- Хук, Самуэль (1991). Мифология ближнего востока. Москва: Наука
- Элиаде, Мирча (2008) . История веры и религиозных идей. М. : Академический Проект

